

פרק ז

מלחמה וחורבן, 1912-18

תרגום: אילן גיא

בשנת 1912, מדינות הבלקן - סרביה, בולגריה, מונטנגרו, ויוון, שביטלו את השלטון העות'מאני במהלך המאה ה-19, היו להוטות להשלים את מאמצי בניית האומות שלהן. כל מדינה שאפה לספח מגוון של שטחים עות'מאניים ואוסטרו-הונגריים, וכולן לטשו עין על מקדוניה העות'מאנית. מדינות אלו התכוננו למלחמה על ידי חתימה על מספר הסכמים צבאיים ביניהן, ונראה היה שגורלה של מונאסטיר נחרץ ב-7 במרץ 1912, כאשר בולגריה וסרביה חתמו על הסכם שהקצה את העיר לבולגריה. הרשת המורכבת של האמנות בין ארבעת המדינות הושלמה ב-5 באוקטובר, ומונטנגרו הציתה את מלחמת הבלקן של 1912 כאשר תקפה כוחות עות'מאניים. שלושה ימים אחר כך, ב-17 באוקטובר 1912, הכריזו כל ארבעת מדינות הבלקן מלחמה על האימפריה העות'מאנית.

מונאסטיר, סרביה

פחות משבועיים לאחר תחילת המלחמה הפעילות במונאסטיר הייתה במצב של פאניקה. בערב ה-29 באוקטובר, ירו חיילים עות'מאניים ברוביהם באוויר כאשר הועלו על רכבות כדי להילחם נגד היוונים. ב-30 באוקטובר מרי מתיוס, המיסיונרית האמריקאית במונאסטיר, כתבה שרבים ציפו שהעיר תעבור למחרת מהידיים העות'מאניות: "המחשבה הראשונה הבוקר הייתה למצוא מקום מסתור שיהיה בטוח. . . המקום שלנו נחשב לבטוח מאוד והשכנים שלנו התחננו שנכניס אותם אלינו במקרה של סכנה, ושמחנו להבטיח להם מקלט". הצבא שהתקרב לעבר מונאסטיר היה סרבי. כפי שצפו הבולגרים כאשר הם חתמו על הסכם עם סרביה, הארמיה הראשונה החזקה של סרביה שמנתה מאה אלף חיילים התקדמה למונאסטיר בדרכה אל סלוניקי. בולגריה בטחה בהסכם שנחתם עם סרביה, ועודדה את סרביה לכבוש את מונאסטיר. הסרבים שמחו לכך, כי מנהיגי הצבא החשובים שלהם האמינו שמונאסטיר צריכה להיות שייכת לסרביה, כפי שהייתה במאה ה-14.

הקרב על מונאסטיר יצא לדרך ב-8 בנובמבר כאשר הסרבים עברו דרומה לכיוון העיר פרילפ, שאותה כבשו יומיים קודם, וצבא ורדאר העות'מאני נסוג למונאסטיר, המעוז העות'מאני האחרון במקדוניה. האספקה העות'מאנית הייתה דלילה, והגעתם לעיר של 38,350 חיילים עות'מאניים היוותה קושי עבור רוב יהודי מונאסטיר, כי הצבא רכש אספקה

מסוחרים יהודים ואלו מעולם לא קיבלו תשלום עבור סחורתם. הגיעו גם פליטים אזרחיים למונאסטיר ומחירי המזון והדלק הרקיעו שחקים. המיסיונרית מתיוס כתבה:

"העיר התמלאה בפליטים מכל הסביבה. זה היה מצער לראות את הפחד בעיני האנשים ואת סבלם של החיילים הטורקים. לא היה להם לחם, ורבים מהם נאלצו לעבור מדלת לדלת ולהתחנן למזון. לא היו להם בגדים מתאימים ומזג האוויר היה קר מאוד בחלק מהזמן. ב-7 בנובמבר ירד שלג כה כבד עד שהעצים התכופפו מהמשקל הרב עליהם, והכל היה קפוא. הדלק התייקר מאוד, ואופים רבים שלא יכלו לשלם את המחיר נאלצו לסגור את התנורים שלהם. גם מחירי מוצרים אחרים עלו לרמות בלתי מוכרות. מחיר פח של נפט שהיה בדרך כלל 60 או 70 סנט, עלה עכשיו כ-3.50 דולר, ומחיר המלח עלה פי שישה מהמחיר הרגיל, וגם מחיר הסוכר. המחירים הגבוהים של הלחם, המלח והדלק הם הקשים במיוחד עבור האנשים העניים".

העות'מאנים הציבו את תותחי הארטילריה שלהם במרומי הר אובלקוב מצפון למונאסטיר וב-16 בנובמבר החלו להפגיז את הסרבים המתקדמים לעברם. יומיים לאחר מכן הצליחו הסרבים לקדם את התותחים הכבדים שלהם על הדרכים שנעשו בוציות בגלל הגשם והשלג וההתקדמות עליהם הייתה קשה, והשיבו אש אל העות'מאנים. יהודי מונאסטיר שצפו בקרב, ראו את הבזקי התותחים ושניות לאחר מכן שמעו את רעמי הפיצוצים. ליאון אלקוצר היה ביניהם, והוא נזכר ששמע את "השאגה המתמשכת של ירי תותחים מעל ראשינו, והבנו שעירנו היא היעד שלהם". הסרבים עקרו את העות'מאנים מעמדותיהם שבמרומי ההר, וצבא ורדאר החלה בנסיגה מהירה וחפוזה מערבה לכוון אלבניה. מונאסטיר נפלה בידי הסרבים ב-19 בנובמבר, ומת'יוס ראתה את הצבא נכנס אל העיר:

"במשך ארבע שעות וחצי צפינו ממרפסת ביתנו המשקיפה לרחוב את הטור הארוך של החיילים שעובר ברחוב. זאת הייתה עמדת התצפית הטובה ביותר. הלוואי שיכולתי לתת לכם מושג הולם על הסצנה! צבא של חמישים או שישים אלף איש שכבשו את מונאסטיר אחרי שלחמו נואשות במשך ארבעה ימים, עייפים, רעבים, בלויי בגדים ממזג האויר הקשה, צעדו על פנינו, בסדר ובשקט. זה היה מראה שלא היינו רוצים להחמיץ".

שבוע לאחר מכן ב-26 בנובמבר 1912, הלכו יורש העצר אלכסנדר מסרביה ויורש העצר קונסטנטין מיוון ברחובות מונאסטיר בהיותם חלק ממה שהטיימס הלונדוני כינה "סצנות של התלהבות עצומה". חמש מאות ושלושים שנות שלטון עות'מאני במונאסטיר הסתיימו. הניצחון של סרביה במונאסטיר סיפק את השאיפות של האומה המקדונית והשתתפותה במלחמת הבלקן נגמרה במידה רבה. השלטון הסרבי על מונאסטיר נמשך למרות ההסכם עם בולגריה, וביוני 1913 פרצה מלחמת בלקן שנייה בין בולגריה ובעלות בריתה לשעבר

על השטח השנוי במחלוקת במקדוניה. התבוסה של בולגריה במלחמה בת חודש ימים השאירה את מונאסטיר תחת שלטון סרבי.

הגירה יהודית והאתגר של זהות חדשה

למלחמה ולהמשך השלטון הסרבי היו השלכות עצומות על פרנסתם, על ביטחונם, על חובותיהם האזרחיות ועל הזהות של יהודי מונאסטיר. הדיווח של מתיוס על כניסת הצבא הסרבי למונאסטיר בשקט ובאופן מסודר מתאר רגע רומנטי בכיבוש העיר. הוא התעלם מהיבטים פחות הרואיים של הפלישה. באופן לא מפתיע, פולשים אלו נטלו לעצמם את השימוש המסורתי בכוח של מנצחים, באופן שהתאים לצרכיהם. חנויות יהודיות בעיר, וכן מחסנים יהודיים בעיר ובכפרים מסביב נבזזו, בתי הספר תלמוד תורה ואליאנס נאלצו להיסגר במהלך המלחמה. מעשי אלימות אקראיים מצד חיילים סרבים הוסיפו לחוסר הביטחון. כשיצחק אלקוצר ראה קצין סרבי מכה שכן הוא ניסה לדבר עם הקצין וכמעט איבד את חייו עקב כך. ליאון, אחיו הצעיר, היה עד לאירוע: "ללא כל פרובוקציה מצד אחי, הקצין שלף את אקדחו מהנרתיק וכיוון אותו אל החזה של אחי, מוכן לירות. אחותי, שהייתה עדה למעשה האימה הזו, צעקה וצרחו בשיא קולה כדי למשוך תשומת לב. בתוך שבריר שנייה הופיעו בפנית הבלוק קצין גבוה רכוב על סוס עם מחלקת חיילים. כאשר הקצין ראה אותם באים, הוא מיד החזיר את אקדחו לנרתיק והצדיע למפקדו. אחי סיפר למפקד הזה את אשר אירע, והמפקד הורה לקצין להצטרף למחלקה ולעזוב את המקום. כאנשים המאמינים באלוהים חשבנו שאלוהים שמע את תפילותינו ובא לעזרנו".

שודדים ניצלו את הבלבול שגרם הכיבוש, ובליל ה-19 בנובמבר פרצו פושעים חמושים באקדחים לתוך ביתו של ויקטור קמחי, בנקאי, ודרשו כסף. שכנים הצליחו להזעיק קצינים סרבים ששהו במלון "בלגרד", והשודדים נעצרו. חלק מהיהודים גם אוימו בחרם ווירטואלי על עסקיהם. משפחתו של אלקוצר עסקה במכירת תבואה, וכאשר סרבים נכנסו לעיר, הצבא דרש שיאפשרו לו לקנות תבואה במסלול רכישה חשאי ומסובך. פרקטיקות מושחתות כאלה היו נפוצות, וכלכלת העיר סבלה מאוד כתוצאה מכך. האלקוצרים החליטו שלא לשתף פעולה, חיסלו את עסקיהם ותכננו לעזוב לארצות הברית. בנוסף, הסרבים חייבו את כל הגברים בגיל הצבא להירשם לשירות בצבא הסרבי. שירות צבאי נדרש גם תחת העות'מאנים לאחר 1909, אבל הם המשיכו, באופן לא רשמי, את הנוהג בן מאות השנים של קבלת תשלום ממי שאינם מוסלמים שרצו להימנע משירות בצבא. לא הייתה מסורת כזו בקרב הסרבים, והוודאות של גיוס חובה היה עוד דרבון להגירה.

התקריות האלה, מפחידות ומטרידות מספיק כשלעצמן, התרחשו על רקע מסע טרור שיטתי. למרות העובדה שסרביה ובולגריה היו בעלות ברית, כאשר אזרחים בולגרים חיו

תחת השלטון הסרבי הם היו נתונים למדיניות דיכוי תרבותית ונאלצו להכריז על עצמם סרבים. פעולות אלו היו חלק מניסיון "לסרבת" את מקדוניה, שעכשיו כונתה "סרביה העתיקה". הסרבים החלו על מונאסטיר משטר צבאי, בולגרים הוגלו, וכפרים מוסלמים באזור נשרפו ומתיישבים סרבים תפסו את מקומם. בתגובה לביזה, השחיתות, והאווירה הכללית של אלימות, הפכה ההגירה היהודית ממונאסטיר למדיניות של הקהילה. כפי שדויד רוטו נזכר: "זקני הקהילה שלנו יעצו לכל המשפחות לשלוח את הצעירים שלהם לאמריקה, כי התנאים כאן לא יציבים". בעלי כסף ורכוש הפסידו את רוב עשרם, שכן הסרבים ניצלו את ההגירה על ידי החרמת רכושם של אלה שעזבו. יעקבו ארואסטי לוי עזב לצ'ילה ב-1912, ואחיו הגדול של רוטו לואיס עזב לסלוניקי ב-1913. כפי שרוטו נזכר, הם היו חלק מזרם יציאה גדול: "באותה תקופה כאשר אחינו עזבו את מונאסטיר, היו עוד משפחות, חלק ממשפחות אקוסטה, ועוד הרבה משפחות שעזבו את מונאסטיר, בידיעה שבמונאסטיר... לא יהיה שום דבר, אין שום עתיד במונאסטיר עבור אנשינו". המשפחות המונאסטיריות היו גדולות ומלוכדות, וההחלטה של משפחה אחת לעזוב עלולה היתה להשפיע על אנשים רבים. דוגמה טובה היא משפחת אלקוצר. יצחק אלקוצר, אחותו דונה נחמיאס, בעלה יוסף, ובניהם דויד וסם עזבו במאי 1913 לארצות הברית. ביולי עזבו אחריהם שתי אחיות נוספות ומשפחותיהן, מזל-טוב טסטה, בעלה מרדכי, ובניהם פרז ורפאל, וסול חסון, הבעל יוסף, והבן שמואל. אב המשפחה עזב את מונאסטיר לבדו באוגוסט. לבסוף בנובמבר, שלושת ילדי אלקוצר שנותרו במונאסטיר- אסתר, לונה וליאון - יחד עם אימם, רחל, הפליגו לאמריקה. הם לקחו איתם בן דוד, ליאון רוטו, שהיה רשום במניפסט הספינה כילד אלקוצר תחת השם מואיז אלקוצר. בסך הכל, 18 אלקוצרים עזבו את מונאסטיר במהלך שישה חודשים. מספרים כאלה יכולים להתעצם במהירות, ומתוך כ-9,000 יהודים שחיו בעיר ערב מלחמות הבלקן, כ-2,750, או כ-30 אחוז, עזבו במהלך 1912-13. מתוכם היו רבים ממשפחות הקהילה בעלות האמצעים, כמו האלקוצרים.

בעיצומו של המהפך הזה היה ניסיון לגרום למונאסטירלים תחושת בית תחת שלטון סרביה. מנהיגי הקהילה היהודית של בלגרד, כולל הרב הראשי של העיר, ד"ר אייזיק אלקלעי, הגיעו למונאסטיר בחורף 1913 לפגוש שם את היהודים ולקבלם באופן רשמי כחלק מהקהילה היהודית הסרבית. לפני מלחמות הבלקן, הייתה בסרביה קהילה יהודית קטנה שמנתה לא יותר מ-7,000 חברים, שמתוכם כ-4,500 חיו בבלגרד. קהילה זו בבלגרד הייתה ספרדית ברובה, עם רק כ-20 אחוזים אשכנזים. אבל הספרדים הסרבים היו מבחינה חברתית ולשונית שונים למדי מאלה שבמונאסטיר. ב-80 השנים מאז 1830, כאשר סרביה הפכה לנסיכות אוטונומית תחת שלטון עות'מאני, הספרדים שם הפכו בהדרגה ליהודים סרבים. כבר בשנת 1866, יהודי בלגרד הספרדים הפסיקו להשתמש בעברית-ספרדית (לדינו) כשפה של המועצה השלטת של הקהילה ואימצו במקום זאת את הסרבית. עם הופעת החוקה הסרבית בשנת 1869, שבה נהנו היהודים משוויון דה פקטו, הצביעו בבחירות

ושירתו בצבא. ועד תחילת המאה ה-20, ילדים יהודים בסרביה למדו בבתי ספר של המדינה החילונית שבהם ההוראה הייתה בסרבית. הוראת דת השלימה בלבד את תכנית הלימודים הזו. הספרדים אף הוסיפו סיומות סלאביות לשמותיהם כדי להציג את הפטריוטיות הסרבית שלהם. לפיכך, לפעמים דמאיו הפך לדמאירוביץ'. הסרבים קיבלו באופן מלא יהודים אלה שאימצו את התרבות הסרבית.

גם מיהודי מונאסטיר ציפו שיהפכו ליהודי סרביה. בתי הספר אליאנס ותלמוד תורה של מונאסטיר היו תחת ההשגחה של משרד החינוך הסרבי, שהתעקש שסרבית, ולא צרפתית, תהיה שפת ההוראה ושהתלמידים ילמדו את השפה הסרבית, את ההיסטוריה ואת הגיאוגרפיה של סרביה במשך תשע שעות שבועיות. קורסים אלה היו אמורים להילמד על ידי מורים שמונו על ידי השלטונות הסרבים. פעילות דיפלומטית של אליאנס הצליחה לשמר את הצרפתית כשפת ההוראה העיקרית בבית הספר. בתמורה להמשך השימוש בצרפתית, אליאנס הבטיחה להפעיל כל השפעה שהייתה לה בפריז ולטעון בעד סרביה במחלוקת שהייתה לה עם רומניה. אולם בתי הספר אליאנס של מונאסטיר אולצו לאמץ את לימודי ההיסטוריה והגיאוגרפיה הסרבית, וארבעה מורים סרבים הפכו לחלק מצוות בית הספר. לא ברור אם בתלמוד תורה הורשו להמשיך להשתמש בספרדית-יהודית (לדינו).

מדיניות זאת של "סרביה לסרבים" הייתה דחייה מפורשת של המדיניות העות'מאנית שהעניקה הרבה חופש, אם לא שוויון זכויות מלא ליהודי האימפריה. לפני שהטורקים הצעירים תפסו את השלטון, האימפריה העות'מאנית אפשרה למיעוטים הדתיים שלה להתפתח ולנהל את מערכות בתי הספר שלהם ולהשתמש בשפות משלהם. אבל בסופו של דבר האימפריה העות'מאנית התפרקה לקבוצות שונות על ידי התנועות הלאומיות. סרביה ושאר המדינות שצמחו מהשלטון העות'מאני התעקשו על שפה אחת ותרבות לאומית אחת בארצותיהם.

למרות הדוגמה של יהודי בלגרד הספרדים, יהודי מונאסטיר לא אימצו זהות סרבית. הזדהות עמוקה עם הלאום השולט הייתה זרה להם במידה רבה. בעוד שחלקם פיתחו רגשות לאומניים מקדונים עד תחילת המאה ה-20, הרוב הגדול מעולם לא ראו את עצמם אלא בני העם היהודי. כאשר הטורקים הצעירים בשנת 1909 כפו על מיעוטים דתיים באימפריה העות'מאנית זהות ותרבות טורקית, יהודים ספרדים רבים בחרו להגר. עכשיו היו אלו הסרבים שביקשו לכפות את תרבותם הלאומית על המונאסטירלים. במכתב לאליאנס מיום 12 בפברואר 1913, רפאל קמחי, נשיא מועצת הקהילה היהודית של מונאסטיר, הדגיש כי הקהילה אינה מרוצה מהכיבוש הסרבי. קמחי כתב על הסבל והצער של היהודים, ועל "הנסיבות הכואבות כל כך לקהילה שלנו". לרוע המזל, הוא לא פירט את הסיבה המדויקת לכאב, ולמעשה כתב בצורה כללית כל כך עד שנדמה שאולי חשש מכך שהצנזורים הצבאיים יקראו את המכתב. מכתבים שהגיעו מאליאנס בפריז אכן היו במעקב

צמוד, ופקידים סרבים התנגדו לכך שמכתבים אלה יופנו לכתובת "מונאסטיר, טורקיה". הם התעקשו על כך שכתובת הדואר צריכה להיות "מונאסטיר, סרביה".

אבל אם מכתבו של קמחי היה מעורפל, פעילות הקהילה היהודית הייתה ברורה. תחת השלטון הסרבי המשיכו המונאסטיירים להתנהל, ככל האפשר, כמו שהתנהלו בזמן השלטון העות'מאני. תחת האימפריה העות'מנית, החינוך היהודי והדאגה לרווחת הקהילה התנהלו כמערכות פנים יהודיות ולא ממלכתיות. תחת השלטון הסרבי המשיכו המונאסטיירים לראות את החינוך שלהם ואת המוסדות החברתיים כתחומים שאינם באינטרס או בשליטה של המדינה. כאשר התעוררו בקהילה צרכים שונים, הם לא פנו לסרביה אלא לאליאנס ולארגונים בינלאומיים יהודיים אחרים, שסיפקו להם את שירותי הכלכלה והחינוך שהם ביקשו.

סיוע יהודי בינלאומי ובגידה מקומית

מלחמות הבלקן היו מכה איומה לקהילות היהודיות ברחבי טורקיה האירופית, ובתגובה למשבר הקימו יהודי הארגונים מארצות הברית, צרפת, אנגליה, אוסטריה וגרמניה את Union des Associations Israelites (איחוד הארגונים היהודיים) כדי לארגן מאמצי סיוע. יהודים ממדינות אלו תרמו 175,000 דולר למימון עבודת הסיוע, כאשר כ-58,000 דולר מגיעים מארצות הברית. נציגי האיחוד ביקרו במונאסטיר בסוף ינואר 1913 כדי לחלק כסף ולדווח על המצב. המנהל החדש של בתי הספר של אליאנס במונאסטיר, יוסף בן שמחון, הוכיח את עצמו כחיוני ללא תחליף וכמי שעזר לאיחוד לספק את הסיוע. הוא עמד בראש וועדה שהרכיבה רשימה של המשפחות הנזקקות ביותר והציג את הרשימה לפקיד האיחוד. בתגובה לרשימה זו העניקו נציגי האיחוד מענק נוסף של 3,500 פרנק במקום. האיחוד גם הקים בנק הלוואות חירום ליהודי מונאסטיר ומימן אותו באמצעות 5,000 פרנק.

מאמציו של בן שמחון לא נעלמו מעיני ראשי הקהילה. במכתבו של קמחי להנהלת אליאנס הוא שיבח את בן שמחון כ"המנהל הבלתי נלאה של בתי הספר שלנו שתמיד מסור לטובת הקהילה שלנו". בן שמחון מונה לפקח על חלוקת תמיכה של 2,000 פרנקים צרפתיים שהוענקה על ידי אליאנס. סכום זה נועד לסיוע הומניטרי לעניים. כמו כן ניתן מענק נפרד של 1,000 פרנק לכיסוי הגירעון של בית הספר המקומי של אליאנס. עד יוני 1913, אליאנס העניקה מענק נוסף כדי לעזור לתלמידים עניים בבתי הספר אליאנס ותלמוד תורה. ע"פ מכתב תודה מאת א' מזרחי ומ' קולונמוס מ"סרקל דה אינטימס" של מונאסטיר, ב-1,000 הפרנקים האלו נרכשו בגדים ונעליים ל-159 בנים "שהיו נשארים במצב עגום ללא שיתוף הפעולה שלכם". אליאנס הייתה גם מקור חשוב לקשרים אירופיים עבור אנשי עסקים פרטיים ממונאסטיר. כאשר מזרחי נסע לפריז בשנת 1913 כדי להתייעץ עם מומחה רפואי,

בן שמחון דאג להפגישו עם ז'אק ביגארט, נשיא הוועידה המרכזית לעזרה וייעוץ של אליאנס.

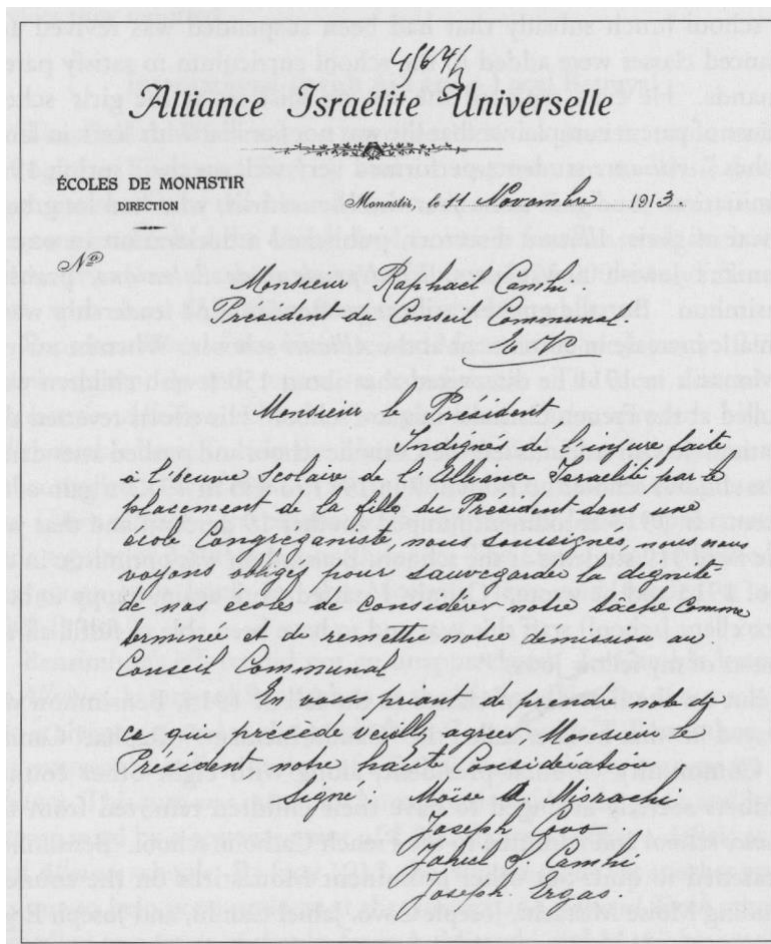
בעוד האיחוד ואליאנס ביצעו את פונקציות הרווחה החברתית של מדינה מודרנית, הוכיח בן שמחון את עצמו כתחליף יעיל למשרד החינוך הסרבי. מאמציו במהלך משבר הבלקן עלו בקנה אחד עם החריצות שהפגין מאז הגעתו למונאסטיר בסתיו 1911. בהנהגתו, התחדש סבסוד ארוחת הצהריים של בתי הספר שהושעה קודם לכן, ונוספו כיתות מתקדמים לתוכנית הלימודים בבתי הספר, כדי לספק את דרישות ההורים. הוא אפילו החליף את המורה לתפירה בבית הספר לבנות בגלל תלונות הורים שהיא לא הכירה "תפרים יוקרתיים מתקדמים". תלמידי אליאנס הצליחו יפה מאוד בבחינות האביב ב-1913, ובאותה שנה העיתון "Monastirilis", שהייתה לו זה מכבר ביקורת קשה על מנהלי אליאנס, פרסם הצהרה שמהללת את בן שמחון באחד מהעיתונים היהודיים של סלוניקי (L'Independant Salonique de). אבל ההצלחה הגדולה ביותר להנהגתו של בן שמחון הייתה העלייה הדרמטית בהרשמה לבתי הספר של אליאנס. כשהוא הגיע למונאסטיר ב-1911 הוא גילה שהיו כ-150 ילדים יהודים שנרשמו לבית הספר של המיסיון הקתולי הצרפתי. מאמציו הפכו את המצב. תלמידים יהודים עזבו את בית הספר הקתולי והעלו את הנוכחות בבתי הספר של אליאנס, עלייה מ-357 תלמידים ב-1911 ל-435 תלמידים ב-1912, עליה של 22 אחוזים. בשנת 1913 זינקה ההרשמה בעוד 19 אחוזים, ובאותה שנה היו 519 תלמידים בבתי הספר. בן שמחון היה אופטימי ובסתיו 1913 והוא כתב: "בשלוה, התחלתי לעבוד שוב, שמח על כך שיש צוות מורים מצוין השנה ושהצלחתי למלא את כל בקשותיהם של חבריי היהודים".

אבל ביום הראשון של השיעורים בסתיו 1913, נבגד בן שמחון במה שהוא כינה מאוחר יותר "תקרית קמחי". רפאל קמחי, נשיא מועצת הקהילה, יחד עם שמונה חברי מועצה נוספים הוציאו בסתר את ילדיהם מבית ספר אליאנס ורשמו אותם לבית הספר הקתולי הצרפתי. בן שמחון איים להתפטר, על אף שמונאסטירלים בולטים אחרים במועצה, כולל מואיז מזרחי, ג'וזף קובו, יחיאל קמחי וג'וזף ארגס, התגייסו לצדו ושכנעו אותו להישאר.

בן שמחון מעולם לא הסביר מדוע תשעה מונאסטירלים בולטים עזבו את בית ספר אליאנס. גם באליאנס וגם בבית הספר של המיסיון לימדו צרפתית, שהייתה המיומנות המבוקשת ביותר על ידי התלמידים. הרמז היחיד של בן שמחון הגיע כשהוא כינה את תשעת מנהיגי הקהילה סנובים. עבורם, מעמדם בעולם הלא-יהודי הכריע ככל הנראה את מה שהם היו יכולים למצוא בקהילה היהודית.

למרבה האירוניה, תקרית קמחי הייתה עדות נוספת להישגים הטובים של בתי הספר של אליאנס ושל בן שמחון עבור המונאסטירלים עד סתיו 1913. בפברואר שיבח קמחי את בן

שמחון כ"הסנגור הבלתי נלאה עבור יהודי מונאסטיר". הבגידה של קמחי באוקטובר מצביעה על כך שהמשבר שנגרם על ידי הפלישה הסרבית נרגע, ושהוא (קמחי) יכול היה להרשות לעצמו עכשיו לנשוך את היד שהאכילה אותו.

איור 1-7. תקרית קמחי - מכתב ממונאסטיר בנוגע ל"תקרית קמחי".

המכתב מוחה על כך שרפאל קמחי, נשיא מועצת הקהילה רשם את ביתו לבית הספר הקתולי במקום לבית הספר אליאנס. במכתב, החותמים מואיז א' מזרחי, ג'וזף קובו, יחיאל ס' קמחי, וג'וזף ארגס הודיעו על התפטרותם ממועצת הקהילה.

במלחמת העולם הראשונה

היציבות היחסית שממנה נהנו יהודי מונאסטיר בסתיו 1913 הייתה קצרת מועד. האכזריות העצומה שעטפה את אירופה במהלך מלחמת העולם הראשונה גרמה להרס של סרביה ומונאסטיר. היה זה הלאומן הסרבי, גברילו פרינציפ, שרצח את יורש העצר של האימפריה

האוסטרו-הונגרית, הארכידוכס פרנץ פרדיננד, ב-28 ביוני 1914. זה היה יום השנה לתבוסה הסרבית על ידי הטורקים ב-1389, יום בו מתעוררים רגשות לאומניים סרביים, ויום רע עבור יורש העצר לבקר בסרייבו שהייתה אמנם בשליטה אוסטרית אך שוקקת בסרבים לאומניים. ההתנקשות סיפקה לאימפריה אמתלה לתקוף ולהשמיד את סרביה, דבר שהייתה להוטה לעשות לאחר מלחמות הבלקן. ניצחונה של סרביה על העות'מאנים הכפיל כמעט את שטחה, וכתוצאה מכך הגדיל משמעותית את אוכלוסייתה מ-2.9 מיליון ל-4.4 מיליון, והעניק לה מעמד חשוב בקרב הסרבים החיים תחת שלטון אוסטרו-הונגרי. הסרבים האלה שאפו עכשיו להשתחרר משלטון זר ולהקים מדינה לעצמם. בכדי לבטל את האיום הזה, אוסטריה-הונגריה הכריזה מלחמה על סרביה ב-28 ביולי, ותוך שבועות מספר המערכת הסבוכה של אמנות וחוזים שהתקיימה בין מדינות אירופה נכנסה לפעולה, ואירופה מצאה את עצמה במלחמה. אוסטריה-הונגריה, גרמניה, האימפריה העות'מאנית, ובולגריה, המכונות "מעצמות המרכז", מול ההתנגדות של "מעצמות ההסכמה" - בריטניה, צרפת, רוסיה, איטליה וסרביה.

מונאסטיר סבלה מאוד במלחמה, ולאחר שכמעט חרבה לגמרי, נזכר הקונסול לשעבר למקדוניה איך נראה עתידה מבטיח במהלך השנים הראשונות של המאה ה-20:

"כמה יפה הייתה העיר מונאסטיר, עם הבתים הלבנים שלה הניצבים לאורך גדות הנהר הקריר והצלול דראגור, ועם השווקים שלה השופעים בהמונים מגוונים שבאו מחצי תריסר מדינות! איזו פנורמה מרהיבה נוצרה על ידי הפסגות המושלגות של הר פליסטר והיערות הירוקים... אבל מי ידע אז מה עתידה לסבול, העיר שאחרי סלוניקי, נראתה מיועדת למלא תפקיד מרכזי במקדוניה".

מחלות ורעב, 1914-1915

הכוחות האוסטרו-הונגרים פלשו לסרביה ב-12 באוגוסט 1914 וקרבות התחוללו בצפון הארץ במשך חודשים. עד אמצע נובמבר הכוחות האוסטרו-הונגרים כבשו את בלגרד, בירת סרביה. אבל בסוף נובמבר חיילים סרבים, מצוידים באספקה מבעלי בריתם ממעצמות ההסכמה, ביצעו את מה שכינה אחד ההיסטוריונים "נס הסתיו" - מתקפה שעצרה את ההתקדמות האוסטרו-הונגרית וגירשה את הפולש מסרביה. בתחילת 1915, סרביה נראתה משוחררת מהאיום האוסטרו-הונגרי, אבל לקיחתם בשבי של המוני החיילים האוסטרו-הונגרים יגרום למותם של יותר סרבים מאלו שנהרגו בחמשת החודשים הקודמים של המלחמה.

הסרבים לכדו בין 60,000 ל-70,000 חיילים אוסטרים, וכדי לנהל את הכליאה של מספרים כה גדולים, פוזרו השבויים ברחבי הארץ. הם הביאו איתם את מחלת הטיפוס. "מגפת הטיפוס שהתרחשה בסרביה ב-1915 הייתה אחת מהחמורות ביותר שידע העולם בעת

החדשה", כתב ד"ר ריצ'רד סטרונג, שהנחה את מאמצי הסיוע של הצלב האדום האמריקני להילחם במחלה. בשיא המגפה באפריל 1915 היו 9,000 מקרים חדשים ביום, ובין ינואר לינוי מגפת הטיפוס הרגה יותר מ-150,000 בני אדם. מונאסטיר, בקצה הדרומי של סרביה, חשה בהשפעות הקטלניות של המגיפה עד פברואר 1915. בין 2,500 ל-3,000 שבויים אוסטרים היו עצורים בעיר, ובמהלך החורף 220 מתו מטיפוס. המחלה התפשטה לכלל האוכלוסייה של מונאסטיר. גם דיפתריה וקדחת השנית השתוללו בעיר והחמירו עוד יותר את התנאים הקשים ממילא. בפברואר מתו חמישה רופאים בשבוע אחד. הממשלה הורתה על סגירת בתי הספר של העיר.

הקהילה היהודית של מונאסטיר הייתה במצוקה נואשת. לאחרונה כמו בדצמבר 1913, בן שמחון שיישב את תקרית קמחי קיבל תמיכה מחודשת מהקהילה, והיה רושם שהקהילה מתפקדת היטב. אולם המלחמה והמחלות שינו את הכל. רק 15 חודשים לאחר מכן, במרץ 1915, דחק בן שמחון בקונסול צרפת במונאסטיר להודיע לאליאנס שיהודי מונאסטיר נמצאים על סף אסון. כך גם דיווח בן שמחון בעצמו באופן דרמטי עד שבפאריס חשבו שהוא מגזים. הקונסול אישר את החדשות הרעות.

רוב אנשי הקהילה האמידים נטשו את העיר, ובלעדיהם נותרה הקהילה היהודית ללא תמיכה, מוכת טיפוס ועוני ובמצב קרוב לרעב. גם הגיוס הצבאי של סרביה תרם לעוני היהודים. בחורף 1915, הממשלה הסרבית מילאה את שורות הצבא שאיבד בקרב 70,000 חיילים, על ידי גיוס גברים מאזורי מקדוניה שכבשה במלחמת הבלקן. יותר מ-500 גברים יהודים ממונאסטיר נלקחו, ומאחר והממשלה הסרבית לא שילמה קצבאות למשפחות של חיילים בשירות החובה, המשפחות העניות נותרו אפילו ללא מקורות הפרנסה הזעומים שהגברים הצעירים שלהן השתכרו כסבלים או סוחרים קטנים.

ב-16 במרץ 1915, כתב הקונסול הצרפתי במונאסטיר: "מר בן שמחון פנה בדחיפות לסלוניקי, סלוניקי הנדיבה, שעליה אני סומך כעיר שלא תאכזב. אבל, אני חוזר ואומר, המצב נואש, הרבה יותר נואש ממה שניתן לדמיין, ומי שלוקח על עצמו את המשימה להציל את היצורים שנידונו בדרך אחרת למות מרעב, חייב להיות מסוגל להוסיף עוד כמה גופים מתנדבים כדי להתקדם ללא ייאוש. בין במישרין ובין בעקיפין, אנשי אליאנס לא ירצו להחמיץ את ההזדמנות להשתתף בכזאת משימת צדקה, שלאור המצוקה החריפה הנוכחית, למרבה הצער, דורשת את העדיפות הגבוהה ביותר".

השמועה על המצב החמור הזה הגיעה לנוי יורק בשבוע הראשון של אפריל, כאשר 150 יוצאי מונאסטיר השתתפו במפגש של ארגון "אהבת שלום דה מונאסטיר" ברחוב אלדרידג' 133 כדי לדון בסבל של יהודי מונאסטיר ולגייס עבורם כסף. פעילויות נוספות לגיוס כספים בארגונים "אהבת שלום" ו"חברה אנשי ספרד של מונאסטיר דה אינדיאנאפוליס" דווחו

בעיתונות הספרדית בנובמבר ובדצמבר. הרעב במונאסטיר היה נרחב, והצלב האדום האמריקני שלח רופאים וסיוע כחלק מהשליחות הכוללת שלה לסרביה; ובכל זאת, לא ניתן היה לשים קץ לרעב במהירות. בספטמבר 1915, דיווח הצלב האדום כי 2,000 משפחות במונאסטיר סבלו מחוסר מזון.

הילדים חיים על לחם לבד, ורבים מהם הולכים כל היום בלי שום אוכל מלבד מה שהם מצליחים לקבץ ברחובות, שזה לא מספיק. הם לא טעמו את טעם הבשר כבר חודשים. תינוקות מתים מרעב מחוסר תזונה. האם המסכנה והכחושה לא מסוגלת לספק לתינוקה לא את חלבה ולא את חלב הפרה שהיא צריכה לרכוש עבורו. ניתן להשיג מעט חלב משומר. ילדים סובלים מרעב עד שבמקרים רבים נתקפים במחלות שגורמות להם לסיים את סבלם במוות.

לא ידוע כמה יהודי מונאסטיר מתו ברעב ב-1915.

מונאסטיר, בולגריה

האומללות הכללית שנגרמה על ידי מחלות ורעב החריפה עם חידוש המתקפות הצבאיות. בתחילת אוקטובר 1915 שוב פלשו צבאות לסרביה, הפעם היו אלה צבאות אוסטרים, גרמנים ובולגרים. גרמניה רצתה לשלוט על מסילות הברזל שחצו את הארץ ושקישרו את ברלין לאיסטנבול, ובולגריה רצתה לספח את מונאסטיר ואזורים אחרים ממקדוניה מה שנמנע ממנה בעבר על ידי הסכם ברלין ב-1878 ושוב על ידי סרביה במלחמת הבלקן של 1912. ההתקפה המשולבת נגד סרביה הייתה מוצלחת בצורה הרסנית. ב-20 באוקטובר 1915, צפתה אוכלוסיית מונאסטיר את בוא כוח הפלישה הבולגרי ורבים השתדלו להפטר מהכסף הסרבי. את צבאות האוסטרים, הגרמנים והבולגרים המתקדמים למונאסטיר הקדימו פליטים רבים שהגיעו לעיר, ובמקביל אגרו תושבי מונאסטיר נפט וקמח והתכוננו לברוח. ב-1 בנובמבר כתבה מתיוס: "הלכתי ברחוב הראשי הלילה, והוא היה מלא באנשים שממהרים לברוח, עגלות של סחורות, אנשים מתגודדים בקבוצות ומדברים, ואחרים מנסים להעמיס כרכרה או עגלה. הרכבות עמוסות בפליטים שנוסעים ליוון". היו ביניהם יהודים רבים, ללא ספק.

סלוניקי, המטרופולין היהודי הגדול, הייתה יעד אטרקטיבי ליהודי מונאסטיר כבר משנת 1863, כאשר יעקב אברהם יונה ושני אחיו עברו לשם לאחר השריפה במונאסטיר. במהלך מלחמות הבלקן של 1912-13 הייתה סלוניקי יעד חשוב ליהודי מונאסטיר, ואחרי 1914 סלוניקי הייתה פיתוי שאי אפשר לעמוד בפניו, כי שם היה אפשר ליהנות משלום וביטחון יחסי. כמה אלפי מונאסטרלים חיפשו מקלט שם בזמן המלחמה, כולל ליאון קמחי, משפחות דוד רוסו, יצחק נחמה, נחמן הלוי ותאודורו לוי ארואסטי, וכן הרבה קלדרונים, ישראלים, מסוטים ואחרים. סלוניקי הייתה תחת ריבונות יונית מאז מלחמות הבלקן, והחל מסתיו

1915 העיר שימשה את מעצמות ההסכמה כאזור היערכות להתקפות נגד מעצמות המרכז. בתקופת הלחימה במהלך מלחמת העולם, העיר מעולם לא נכבשה. לעומת זאת למונאסטיר, שנמצאת במרחק של יום נסיעה ברכבת מסלוניקי, היה חוסר מזל להיות תחת שלטון סרביה, ובסתיו 1915 מונאסטיר עמדה להיהרס.

הפלישה הבולגרית למונאסטיר הייתה בסוף נובמבר 1915, והחיים הנורמליים הופסקו. פליטים נוספים הגיעו לעיר, והקונסולים האיטלקי והבריטי בעיר התכוננו להתפנות. בתי הספר הפכו לבתי חולים. החינוך היהודי נעצר. בתי הספר תלמוד-תורה, אליאנס, ובתי הספר הלזריסטים צרפתיים נסגרו כולם, וכ-500 אנשים הגישו בקשות לדרכונים כדי שיוכלו לצאת ליוון.

בתוך הכאוס שלפני הפלישה הבולגרית יריבויות אתניות הפכו אלימות. מאז 1912, הסרבים מררו את חייהם של בולגרים תושבי מונאסטיר. בסוף 1915 הסיכוי לשלטון בולגרי העצים את הבולגרים המקומיים לנקום. מנהיג הבולגרים של מונאסטיר הכריז ש-500 שנות שלטון עות'מאני טובות יותר משלוש שנים תחת הסרבים. חנויות סרביות נבזזו ועסקים יהודיים, במיוחד מאפיות, נשדדו גם הם. היהודים ביקשו את ההגנה של הקונסולים המקומיים של מעצמות ההסכמה, אבל אף אחד מהם לא היה שם כדי לעזור. הקונסוליות נסגרו והפקידים נמלטו מהעיר. הצבא הבולגרי נכנס למונאסטיר בערב ה-2 בדצמבר, 1915, והעיר נכבשה בלי הרבה אלימות. מספרם של החיילים הסרבים היה קטן והם נאלצו לפנות את העיר. יציאת סרביה ממונאסטיר היה חלק מאירוע בקנה מידה ארצי. הם לא היו מסוגלים להדוף את הצבאות הפולשים. ב-12 באוקטובר הממשלה הסרבית הורתה על נסיגה כללית, פטר מלך סרביה, הנסיך אלכסנדר, גנרלים, שרי ממשלה ופקידים מכל הרמות, יחד עם לפחות 130,000 חיילים וגם אלפי אזרחים נמלטו מהמדינה. הם עברו ייסורים בצעדת חורף קטלנית בת חודשיים, דרך הרי באבא המושלגים אל קו החוף האלבני, שם חולצו הניצולים על ידי כוחות מדינות ההסכמה. בדצמבר 1915, סרביה חדלה להתקיים.

עזרה מהמונאסטירילים האמריקאים

הגעתם של הבולגרים היווה איום חדש על רווחתם של יהודי מונאסטיר. במהלך 1914-15, מונאסטירילים בארצות הברית יכלו לשלוח כסף ישירות למונאסטיר כדי לעזור לקרוביהם, וסרביה קיבלה בברכה את עזרת הקהילה הבינלאומית שהתגייסה לסייע למדינה הכבושה מוכת המחלות. מזון ורופאים נשלחו על ידי קרן רוקפלר, ועדת הסיוע הסרבית של ניו יורק, קרן המצוקה הסרבית מבוסטון, והצלב האדום האמריקאי, וגם קבוצות מבריטניה הגדולה, צרפת ורוסיה עמלו על הצלת חיים ועל טיפולים בבתי החולים במונאסטיר בהנחיית רופאי

הצלב האדום. אבל עם הכיבוש הבולגרי הצלב האדום כבר לא היה חופשי לחלק מזון בעיר. ב-24 בדצמבר 1915, דיווח הניו-יורק טיימס תחת הכותרת "מורעבים במונאסטיר", כי "המחסור ששרר קודם הפך להיות לרעב נורא. אלפים חסרי לחם או סיכוי לקבל משהו" רופאים ועובדי סעד שהגיעו לעיר כשהעיר הייתה בידיים סרביות עזבו במהרה. העיר נסגרה.

יהודי אמריקה מצאו, בכל זאת, ערוצי תקשורת חדשים כדי לספק סיוע למונאסטירלים. ב-25 בינואר 1916, חודשיים לאחר נפילת מונאסטיר לבולגריה, הועבר כסף שגויס על ידי מונאסטירלים בניו יורק למונאסטיר דרך דוד פיפאנו, הרב הראשי של סופיה, בולגריה. ארגון העזרה היה מורכב והושג בעזרת ארגון הג'וינט האמריקאי, שהייה מעורב בקמפיין כללי לספק סעד ליהודים הסובלים מהמלחמה. הכסף עבר תחילה לאגודת בנק וינר בסלוניקי, שם הוסב הדולר האמריקאי לכסף בולגרי (LEV). אחר כך נשלחו הכספים לרב פיפאנו, שהעביר לבסוף את הכסף למונאסטיר. כסף נוסף נשלח למונאסטיר בפברואר ובמרץ 1916. ארגון אהבת שלום מניו יורק שלח 200 דולר, סכום לא קטן באותה תקופה, לפדרציה של יהודי המזרח של אמריקה, שהעבירו את הכסף לג'וינט למסירה למונאסטיר דרך סלוניקי והרב פיפאנו. מונאסטירלים בניו יורק יצרו קשרים מאוד קרובים עם קהילת מונאסטיר עד כדי כך שהם היו מסוגלים להמליץ מי מאנשי הקהילה בעיר צריך לנהל את הכסף שנתרם. הוועדה של מונאסטיר הייתה אמורה לכלול את סלומון נחמה, בנקאי, יצחק ערורי, סוחר, אברם אלבלדי, סוחר כותנה, סולומון ארואסטי, סוחר סחורות יבשות, ומואיז טסטה, סוחר קמח.

במהלך החודשים הראשונים של הכיבוש הבולגרי המונאסטירלים נהנו מהפוגה קצרה מהאלימות המלחמתית. הבולגרים החליטו על ביטול ההשפעות הסרביות בעיר וקבעו את הבולגרית לשפה הרשמית, ולמרות זאת נראה שיחסי היהודים עם הבולגרים הכובשים ובעלי בריתם הגרמנים היו ידידותיים. במהלך פסח 1916 קצינים גרמנים התארחו בביתו של יצחק נחמה, חלפן וסוחר מתכות יקרות שהיה איש עסקים בולט בקהילת מונאסטיר.

ההפוגה מהאלימות הסתיימה במהלך קיץ 1916. באותו זמן היו בסלוניקי 250,000 צרפתים, בריטים, רוסים, איטלקים וניצולים מהכוחות הסרבים. המתקפה שלהם נגד מעצמות המרכז החלה באוגוסט 1916, כאשר מטוסים צרפתיים הפציצו את מונאסטיר שהייתה בשליטה בולגרית במשך יותר מחודש. דיוויד רוטו נזכר שעד המלחמה "אף אחד מאיתנו המונאסטירלים לא ידענו מה זה מטוס. וכאשר ראינו את המטוסים ומהם ראינו את הפצצות יוצאות והורסות את העיר, ידענו שעלינו להיכנס למקלטים". כל תושבי מונאסטיר מצאו מחסה במרתפי הבתים שלהם.

ההפצצה שיבשה קשות את חיי מונאסטיר. בתי הספר של אליאנס ותלמוד תורה נסגרו והחינוך נמשך בצורה אקראית. מואיז כהן חסון היה בן שבע בשנת 1916 ובזמן שבתי הספר היו סגורים הוא למד בבית עם אביו, שלימד אותו לכתוב ספרדית-יהודית (לדינו). רוסו נזכר ש"הרבה פעמים לא יכולנו ללכת לבית הספר כי היו הפצצות מהאוויר". ההפצצות גם גרמו לאנשים לעזוב את העיר. ב-1916 עזבה משפחתו של רוסו לסלוניקי, והוא בסופו של דבר למד שם בתלמוד תורה שהוקם במיוחד עבור פליטים מונאסטירלים.

ב-1916 נמשכה יציאת מונאסטירלים מעירם. לפני הצטרפות ארצות הברית למלחמה בתחילת 1917, הגירת אירופיים לאמריקה הייתה עדיין אפשרית, והפצצת מונאסטיר הגבירה את ההגירה שנהייתה אקט נחשק מאוד. ב-1916 הגיעו לניו יורק מונאסטירלים רבים. לאון אלקוצר, שחי עכשיו ברחוב אלן מס' 96 בדרום מזרח מנהטן, מצא את עצמו מבקר באליס איילנד (האי בניו יורק שהיווה תחנת הקליטה של המהגרים לאמריקה) שלוש או ארבע בקרים בכל שבוע, שם הוא השתמש באנגלית הרהוטה שלו ובספרדית-יהודית (לדינו) כדי לעזור ולהדריך קרובי משפחה מונאסטירלים בנבכי הביורוקרטיה של שלטונות ההגירה.

ב-10 בנובמבר 1916, חיילים סרבים, צרפתים ורוסים תקפו את מונאסטיר. המגינים הבולגרים, שתוגברו על ידי כוחות גרמנים, ספגו אבדות כבדות. מונאסטיר התמלאה בפצועים רבים מהקר, וכאשר נראה שהתבוסה בלתי נמנעת הם התחילו לפנות את העיר. אבל שלא כמו העות'מאנים והסרבים שנסוגו בעבר מהעיר, הבולגרים והגרמנים היו נחושים להשאיר אחריהם אדמה חרוכה ולהרוס את מה שהם מפנים. ב-19 בנובמבר בשעה 3:00 לפנות בוקר, האיר פיצוץ גדול את השמים מעל מונאסטיר. הגרמנים והבולגרים פוצצו את מחנה הצבא הגדול שהעות'מאנים בנו ב-1839. היו פיצוצים נוספים ושריפות בעקבותיהם כשהם השמידו מצבורי תחמושת וגשרים. במהלך הלילה הושגה שליטה על השריפות, ובשעה 8:30 בבוקר, ב-19 בנובמבר 1916 נכנסו כוחות צרפתים, סרבים, רוסים ואיטלקיים אל העיר. הגשם הקפוא שליווה את מתקפת מדינות ההסכמה חלף עבר, וכתב המלחמה הבריטי ג'י וורד פרייס ציין כי "הופיעה תלויה מעל מונאסטיר, גדולה פי שלושה מהרגיל, הקשת המושלמת ביותר שראיתי אי פעם, פורשת בתוכה מגוון צבעים בוהקים". נשים ונערות קיבלו את פני החיילים בפרחי חרצית וקישטו את הרובים שלהם בפרחים. כמובן, שעבור תושבי מונאסטיר היה מפגן החיבה הזה לכוחות הפולשים טקטיקת הישרדות מיומנת. תושבי מונאסטיר שלטו באמנות של החלפת נאמנות מאותה סיבה שמלח לומד לשחות - התנאים דורשים זאת. בארבע שנים התחלף השלטון במונאסטיר ארבע פעמים. כפי שציין פרייס, כאשר צבא מדינות ההסכמה הגיע "כל האוכלוסייה למעשה, לא משנה מה האהדה הלאומית שלה, הייתה צריכה להראות כלפי חוץ סימנים של קבלת מרות". היה במונאסטיר בעל מלון שהיה מומחה בהמרות כאלה, המשיך פרייס.

כאשר הסרבים כבשו את מונאסטיר מהטורקים הבעלים של המלון ציין כראוי את האירוע ושארף לקבל הכרה רשמית בנאמנותו על ידי שינוי שמו המקורי של המלון ל- "Hotel de la Nouvelle Serbie" (מלון סרביה החדשה). שלוש שנים לאחר מכן, באותו חודש, כבשו הבולגרים את העיר מהסרבים, ושם המלון הפך במהרה ל "Hotel de la Nouvelle Bulgarie" (מלון בולגריה החדשה). כעת, בדיוק שנים עשר חודש לאחר מכן, הסרבים כבשו מחדש את מונאסטיר והיה צורך להסיר במהירות את השלט "Nouvelle Bulgarie" כדי להימנע מצרות. אז הבעלים אמר לי שעכשיו הוא ויתר על הניסיון להיצמד לקשרים חדשים בכל פעם שמתחוללים השינויים של החלפת הלאום של העיר. הצורך להחליף שלט מחדש בכל פעם שמשתנה המשטר נגס ברווחים העסקיים שלו. . . אז הוא החליט שבעתיד יקרא למלון "הוטל אירופה" ולא יחליף יותר את השלט כאשר יתחלף השלטון ושהחלטה זאת מקילה על חייו.

עבור המונאסטירלים החלפת נאמנות מצד לצד בקלות ובשטחיות, הפכה לדבר שבשגרה. לא הייתה להם כל סיבה להרגיש קשר עמוק לשלטון חדש כלשהו. הם חיו תחת שלטון סרבי רק שלוש שנים לפני שהבולגרים הגיעו, והאחרונים נשארו במונאסטיר פחות משנה. שתי האומות הכובשות התכוונו לכפות את תרבותם על הקהילות היהודיות שלהן על ידי חיוב לימוד השפה הסרבית או הבולגרית בבתי הספר היהודיים הפרטיים ובמוסדות הממלכתיים. הסרבים היו אולי פחות אנטישמים מהבולגרים, אבל זה לא היה חשוב יותר או פחות מהעובדה שמאז 1912 התנהלו חיי המונאסטירלים כמעט ללא תלות במדינה. חיייהם, רווחתם הכלכלית וחינוך ילדיהם היו תלויים בעיקר ביהודים ובארגונים יהודיים בצרפת, בבולגריה, בסלוניקי ובאמריקה .

מחסור במזון ועזרת יהודים, 1916-17

כאשר הגרמנים והבולגרים נסוגו ממונאסטיר בנובמבר 1916, הם לקחו עמם חלק גדול מאספקת המזון של העיר, והגעתם של חיילי מעצמות ההסכמה והפליטים החוזרים גרמו עד מהרה למחסור בחנויות שנותרו במונאסטיר. תוך שבועיים נאלצו יהודי מונאסטיר להתמודד עם רעב פעם נוספת. ארגונים יהודיים פעלו במהירות כדי למנוע אסון. כבר ב- 30 בנובמבר 1916, רק 11 ימים לאחר שהסרבים נכנסו מחדש למונאסטיר, כתב הרב יעקב מאיר, הרב הראשי של סלוניקי, לג'וינט של ניו יורק שליהודים ממונאסטיר ופלורנה, לשם נמלטו מהפגזת מונאסטיר לפחות 60 משפחות מונאסטירליות, נשלחו 5,000 דרכמות יווניות וקרונ רכבת עם קמח. שלושה שבועות מאוחר יותר ב-20 בדצמבר, חיים ס. ארואסטי, סוחר יהודי ממונאסטיר שהתיישב וסחר בסלוניקי, בפירמה "חיים ס. ארואסטי ופררס", כתב לארגון "אהבת שלום" בניו יורק כדי להתחנן לעזרה מיידית לבני מונאסטיר,

שהיו בסכנת רעב ומוות. ארואסטי כתב את מכתבו בספרדית-יהודית (לדינו) תוך שימוש באותיות לטיניות, והוא כתב שהמונאסטירלים נאלצו למכור את בגדיהם (obligados de "vender sous ropas") כדי להשיג כסף לקנות אוכל. וזה כאשר שורר שם מזג אוויר חורפי, ("ermanos ay periculo del frijo de mourir, caros patriotos"), אחינו בסכנת קפיאה למוות, בני ארצי היקרים. מכתבים כאלה עוררו עזרה וב-9 בפברואר 1917 אנשי הג'וינט שלחו לסלוניקי במברק 2,000 דולר, שהיו אמורים להיות מועברים למאיר ארואסטי קלדרון ממונאסטיר לסיוע במונאסטיר. באותו זמן מונאסטירלים מאינדיאנאפוליס ארה"ב הזדעזעו מהמכתבים שקיבלו מקרובי משפחה במונאסטיר, ופנו בפניה נרגשת לאגודה המקומית לסיוע ליהודים הסובלים ממלחמה בבקשה שהסיוע ליהודי מונאסטיר יוגבר. במכתב מ-12 בפברואר, פקיד האגודה באינדיאנאפוליס כתב לג'וינט כי יהודי מונאסטיר המקומיים "הציגו תיאור מזעזע של הסבל הנורא במונאסטיר... הם טוענים שבחודשים האחרונים אנשים רבים ממש מתו ברעב במונאסטיר". עד ה-26 בפברואר נשלחו 3,000 דולר נוספים למונאסטיר מהקרן של Israelitische Allianz zu Wien, שהיו מיועדים לשטחים הכבושים של סרביה, וב-12 באפריל ושוב ב-9 באוגוסט הועברו עוד \$2,000 ו-\$1,000, בהתאמה מהג'וינט לקלדרון במונאסטיר דרך הרב הראשי יעקב מאיר בסלוניקי.

חלק ניכר מהכסף שנשלח למונאסטיר גויס על ידי "אמריקן ספרדים", החברה הצעירה של ידידי מונאסטיר בניו יורק, שהחוג החברתי שלה ומטה המועדון היו ברחוב אורצ'רד 86. הארגונים "היהודי המזרחי", "מעגל הידידות", "המכבים", "אהבת שלום דה מונאסטיר", ועוד קבוצות מונאסטירליות וספרדיות ביקשו תרומות וארגנו הופעות דרמה לגיוס כסף עבור יהודי מונאסטיר. לעתים קרובות לקח להם חודשים להתכונן להופעות מאחר שהקבוצות בחרו מחזות שצפויים להיות פופולריים, תרגמו אותם ללדינו, גייסו שחקנים מתנדבים, שכרו תלבושות, אביזרים וציוד מחברת אספקה לתיאטרונים, ושכרו תיאטרון או אולם. ב-24 בדצמבר 1915, העיתון הספרדי המוביל בניו יורק, "לה אמריקה", דיווח על כך ש"אהבת שלום" הציגה את "אחשוורוש ואסתר", דרמה בת שלוש מערכות מבוסס על סיפור פורים, לטובת קורבנות המלחמה של מונאסטיר. ההופעה הייתה מתוכננת ל-13 בפברואר, 1916, בארלינגטון הול, 19-23 St. Marks Place במנהטן התחתית, והכרטיסים היו \$1.50. "המכבים" הציגו את "משפט דרייפוס", דרמה היסטורית על פרשת דרייפוס ו"החברים הצעירים של מונאסטיר" הפיקו את "ג'נובה", סיפור אהבה, ו"Los Falsos Filozofos" (הפילוסופים הכוזבים), קומדיה בארבע מערכות. ההופעה האחרונה הייתה מתוכננת ל-11 בנובמבר, 1917, כחלק מהנשף השנתי של החברה שיתקיים ברחוב Essex 66. מחירי כרטיסים שהתפרסמו ב-"לה אמריקה" להופעות היו \$0.50, \$0.75, \$1.00 ו-\$1.50 לכרטיס.

אב"י	אוראם די דיליסיין	יגסו טיג-
דידאמו	פאסאראן לום קי אסיסטיראן אל גראנדי	י איל קו-
די אויר	אינטרטינימיינטו אי	וניקייטוטה:
טאדורי	באלו אנואל	קון לאם
דיינאנד	קי סירה דאדו פור לה פריטה ב"ז- פור איל	ריוולטא-
מינטי	Young Friends	טאנטו און
רום ק	of Monastir Club, Inc.	סו לה טי-
	ארהאד	קי פואידי
מאס א	11 נוב"מברי, 1917	אשו איס-
איסט	אך, לאם אוראם 1.30 דיספואים די מידייו דיאה	ייונאליזא-
מיד רי	אין איל	סיר איג-
איסטרי	מאנהאטאן לאאיסאום הול	טוראדורים
הואינוו	66 איסט 4 קאאיים ניין יורק	די איגוא-
—	"לוס פ"ארסוס פ"ילוופ"וס"	די גריג"ה
פ"לוטה	קומידיאה אין 4 אקטוס סירה ג'ונאדה	סיר איגוא
דוב"יד	פור אקטורים קאפאניס.	גוס, מאל-
לוס טא	פריסיום די אדמיסיון:	איי דיפי-
—	\$0.50 \$0.75 \$1.00 אי-1.50	וס גריגוס
ייאמאד	טיקטאס סי ב"נדן אין איל לוקאל די איל	פור לה
קאמפן	קלוב, 84 אורטשאד סטריט, אל ריסטוראן, 96	טיינין אל
טופארה	אלין סטריט אי אה לה אינטראדה.	יו"יין די
—	ניטו ביניפ"יסיין אירא פאלה	לינו. סוס
גראדוק	לוס סופ"ריאינטים די לה גרדה	גז אי איל
ב'וריואן		ריליוניו-
סטוקול		אין קורטו
איל נוב'		אנטי, פו-
ליס סיא		נמים איל

איור 2-7. עזרה לסובלים ממלחמת העולם הראשונה.

הודעה זו הופיעה ב"ניו יורקס לה אמריקה", עיתון עברי-ספרדי, שמכריז על ביצוע של קומדיה בארבע מערכות. "לוס פאלסוס פילוסופוס" ("הפילוסופים הכוזבים"), תוכן ל-11 בנובמבר 1917 לטובת יהודי מונאסטיר הסובלים מהמלחמה.

בנוסף לסיוע מסלוניקי ומאמריקה, היו גם סעד וצדקה מקומיים במונאסטיר ובסביבתה. כאשר מונאסטיר חזרה להיות תחת שליטה סרבית, עובדי הצלב האדום האמריקאי ומתנדבים בריטים הקשורים לבתי החולים הסקוטיים לנשים ולקרן הסיוע הסרבית, רבות מהן נשים, נסעו באמבולנסים, חלקו מזון, וניהלו מחנות פליטים באזור. בין העובדים האמיצים והמסורים האלה נכללו גברת הארלי ובנותיה אדית ופלורנס, אשר בינואר 1917 הגיעו למונאסטיר הנצורה כדי להתחיל את מה שנקרא אז "מרכז האכלה", שבו ילדים רעבים יכלו לקבל מזון.

עשרים ושניים חודשים של הפצה

האוכלוסייה הרעבה של מונאסטיר הייתה תחת מתקפה מתמדת מתותחי אויב. החיילים הבולגרים והגרמנים שנסוגו ממונאסטיר לא נסוגו רחוק. הם התמקמו בהרים שמצפון לעיר,

וממקום שולט זה התחילו להפגיז ולהרוס את מונאסטיר. מה-22 בנובמבר 1916, שלושה ימים בלבד לאחר שעזבו את מונאסטיר, עד 25 בספטמבר 1918, הפגיזו הבולגרים והגרמנים את מונאסטיר כמעט כל יום. במהלך 22 החודשים הללו הם ירו פצצות תבערה ששרפו את העיר ופגזי גז רעיל חנקו את התושבים. לפעמים נורו יותר מ-10,000 פגזים על מונאסטיר ביום אחד.

זה היה במהלך 22 החודשים האלה של הפגזה מתמדת על העיר, שהקהילה היהודית איבדה רבים מבתי הספר ובתי הכנסת שלה, וכן חלק ניכר מהרכוש, העושר, האוכלוסייה וההיסטוריה שלה. לא ידוע בדיוק מתי שני בתי הספר של אליאנס נהרסו, או בית הכנסת הגדול "קהל קדוש פורטוגל" נשרף, או באיזה שלב אלפי היהודים הפכו לפליטים והאוכלוסייה היהודית של מונאסטיר, שמנתה בשנת 1914 6,250 נפש, ירד מספרה ל-500 בלבד. במהלך 22 החודשים של ההפגזה הבולגרית-גרמנית, לא חסרו הזדמנויות עבור יהודי מונאסטיר להיכנס או למוסדות היהודיים של מונאסטיר להיחבר.

ב-20 בינואר 1917, חודשיים לאחר שהתחילה ההפגזה על מונאסטיר, שלח הרב הראשי של סלוניקי יעקב מאיר מברק לג'וינט, "אנו מאשרים את מכתבנו מיום 30 בנובמבר. התנאים הכלכליים שכבר בעבר היו קריטיים הוחמרו מאוד כתוצאה מהמשך הגעת פליטים יהודים ממונאסטיר". היהודים הללו לא היו האחרונים לעזוב את מונאסטיר. הדחף לנטוש את העיר הלך וגבר. מה-9 עד ה-11 במרץ, נפלו פגזי גז רעיל במונאסטיר ו-550 אנשים נהרגו. ככל הנראה זה האירוע בו 55 יתומים יהודים במונאסטיר איבדו את האימהות והאבות שלהם. סביר להניח שנשים וילדים יהודים היו בין ההרוגים מחנק, שרופאת הצבא הבריטי הזכירה במכתבה: "יש לי כמה תצלומים אינשים של שורות ילדים קטנים ואימהותיהם שוככים מתים בין חורבות בתיהם, לאחר שנחנקו מהפגזים האלה".

התקפות הגז הבריחו מאות מונאסטירלים מעירם, ובין ה-6 במרץ ל-28 באפריל הם זרמו למחנות פליטים בוודנה, ממש בתוך הגבול היווני. לפי מספר הבתים והאוהלים שנדרשו ליהודים למגוריהם, נראה שהם היו הקבוצה היחידה הגדולה ביותר של פליטים ממונאסטיר. עובדת הסעד אמיליה טילסטון המתנדבת הייתה בוודנה כתבה: "יש לנו למעלה מאלף פליטים, כמה מאות מהם יהודים. אנו טיפלנו בהם היטב, היו לנו רק שני מקרים של דלקת ריאות שהתחילה לפני שהגיעו לכאן, ושניהם מתאוששים. יש לנו שלושה בתים ואוהל עבור היהודים, אוהל לצוענים, ושני בתים לנוצרים, יש גם כמה מאות טורקים ואחרים שמפוזרים בבתים שונים".

ב-4 באוגוסט 1917 סבלה מונאסטיר מאחת ההפגזות הקשות ביותר שספגה עד אותה עת. במשך שש שעות רצופות נפלו פגזי תבערה וגז על העיר שהציתו אותה. ייתכן שזו הייתה השריפה שהרסה את בתי הספר של אליאנס של מונאסטיר לבנות ולבנים, בתי ספר

שהקהילה השקיעה בהם והקריבה עבורם מאמצים כלכליים אדירים, ואליהם נשלחו מאות רבות של ילדים ללמוד על העולם האירופי שנראה כל כך מבטיח בתחילת המאה. מתקפה הרסנית עוד יותר של פגזי תבערה התרחשה ב-17 באוגוסט. 1,200 פצצות הציתו אש גדולה בעיר, וייתכן שהשריפה הזו פגעה בתלמוד התורה וכלתה חמישה מתוך עשרת בתי הכנסת ובתי המדרש של מונאסטיר, כולל אחד מבתי הכנסת הגדולים של הקהילה, "קהל קדוש פורטוגל", את "איל קהל די לוס פורטוגזיס", "קהל דה אבאשו", וגם את "קהל אראגון" עם הכיפה המרשימה שבו נשמר ספר התורה היפיה שהובא מספרד יותר מ-400 שנה לפני כן. מונאסטיר סבלה הפצצה מסיבית במיוחד ב-31 בדצמבר 1917, כאשר 13,415 פגזים פגעו בעיר, הרגו 508 בני אדם ופצעו 755. זו הייתה פגיעה קשה מאוד שהרסה כ-35 - 40 חנויות ו-72 בתים שהקהילה היהודית החזיקה בבעלותה המשותפת ושהושכרו בשיעורים נמוכים לעניים היהודים. באותו יום ירדה כמות פגזים אדירה שריסקה לעפר 350 בתי יהודיים במונאסטיר.

הריסות, חיי פליטים ומסורת

עבור אותם יהודים שנשארו במונאסטיר במהלך ההפצצה, התנאים היו בלתי נסבלים. רופא של החיילים הצרפתיים במונאסטיר ביקר משפחה יהודית כדי לספק להם טיפול רפואי, ומעל פני הקרקע נראה בית המשפחה כלא יותר מצריף מוקף בהריסות מופצצות. גרם מדרגות רעוע הוביל למטה אל המרתף שבו חיו בביטחון יחסי מההפגזה הבעל והאישה עם בנם שזה עתה נולד. קירות המרתף "היו רטובים מלחות והיו דביקים כזפת, הרצפה הייתה עיסת בוך שהדיפה ריח מחליא". רבים מהמונאסטירלים מתו בוודאי ממחלות שנגרמו מהחיים בתנאים הנוראים האלה.

האלפים שעזבו את מונאסטיר התיישבו בעיקר בערים והעיירות היווניים: סלוניקי, אתונה, פלורנה וקסטוריה. פליטי מונאסטיר בסלוניקי, שמספרם היה לפחות 1,250, הפכו בשנית לחסרי בית כתוצאה מהשריפה האדירה והבלתי נשלטת שפרצה בסלוניקי מסיבה לא ברורה ב-17 באוגוסט 1917. השריפה כילתה שלושה רבעים מהשכונות היהודיות בסלוניקי והשאירה 50,000 יהודים חסרי בית. מונאסטירלים בסלוניקי נטשו את בתיהם ונמלטו לפאתי העיר. דיוויד רוטו נזכר באירוע: "המשפחה שלנו - אמי, רחל אליהו רוטו, יחד עם ארבעה ילדים, חיים דוד, נסים ואסתרנה - גרנו בסלוניקי, יוון. במהלך השריפה האסונית שכילתה את רוב העיר ב-1917 הייתי ילד בן 10, ואני מצטט מהזיכרון. הגענו לסלוניקי ממונאסטיר ב-1916...האש השתוללה לכל הכיוונים, הרוחות היו עזות. לא הייתה לנו ברירה אלא לנטוש את הדירה שלנו ולברוח לפרברים. דודים שלנו שכרו עגלות וסוסים כדי להעביר אותנו לכפרים, הרחק מהתופת הבוערת. כשהעיר נרגעה אחרי כמה חודשים, הקהילה היהודית מסלוניקי, יחד עם ממשלת סרביה, סידרה להעביר את כל המשפחות שהגיעו ממונאסטיר למקום אחר. הם בחרו בספא, שנקרא לוטרה, כ-20 קילומטרים

מסלוניקי. היו שם בערך 100 חדרים וסיפקו לנו את כל המזון והלינה הנדרשים למשך כל התקופה. כאשר המלחמה הסתיימה ב-1918, כולנו חזרנו למונאסטיר".

כ-100 משפחות מונאסטירליות שהו בספא בעיר סרס, שנקרא בספרדית "לאס ליז'אס דה סרס" (המרצאות החמים של סרס), ורבים מתו שם במהלך מגפת השפעת העולמית של 1918. ובכל זאת, חיי דת וחיי הקהילה המשיכו שם למראית עין. הוקם תלמוד תורה למען ילדים ורבנים לימדו שיעורי דת וארגנו שירותי דת. במונאסטיר, בתנאים אומללים יותר מאלו שעמדו בפני פליטי מונאסטיר בלוטרה, שרדו והתקיימו כמה מסורות דתיות חיוניות שבוודאי סיפקו ליהודים רגעים נדירים של שמחה. דוגמה אחת הייתה ברית מילה של הבן שנולד במשפחה שבה ביקר הרופא הצרפתי. אסירת תודה על עזרתו, המשפחה הזמינה את הרופא להתארח בטקס ברית המילה, והוא הצטרף לקרובי המשפחה, לרב, ולאורחים נוספים שגדשו את המרתף שזה עתה נוקה לרגל האירוע. הרופא כתב: "אישה זקנה יפה ניגשה למיטה [של האם] כשהיא מחזיקה כרית בזרועותיה. האם הצעירה נישקה את תינוקה מספר פעמים, ואז הניחה אותו על הכרית הרכה. ואז החלו השירים בעברית, רציניים, רגשיים, חגיגיים. מעולם בחיי לא הייתי נוכח, אני מבטיח לך, בסצנה מרשימה יותר מאשר ההשמעה המלנכולית הזו של הלל לבורא, לתקווה ולאוויר בעיר מופגזת, הרוסה, שבה התותחים המשיכו להישמע כל הזמן כאילו תגובה לרחמנות שלהם. לפתע פגע פגז בגג הבית ונשמע פיצוץ אדיר, המרתף הזדעזע אך השירה נמשכה. הזקנה נשאה את התינוק והניחה אותו בידי של זקן מלכותי חמור סבר, שהגיש את התינוק לרב כנדרש בטקס הקדוש. המנתח הדתי (המוהל) ניתח (מל) את היילוד במומחיות נפלאה, ולא הפסיק להשמיע שבחים לאל הנצחי. ואז התינוק נמסר לזקן חמור הסבר, ואחר כך לזקנה היפה, ולבסוף הוחזר לאם של הילד. עזבתי את האנשים האמיצים האלה רגע אחר כך. הם לא הפסיקו לחייך אל התינוק הקטן המלאכי במהלך ברית המילה. בעיצומו של מוות וחורבן, היהודים חגגו את החיים".

TALMOUD TORA AGADOL
&
MATANOT LAEVIONIM
MONASTIR

תלמוד תורה הגדול
מתנות לאביונים
מונאסטיר

Monastir le 30 Mars 1920

56 נוואקקיר

Monsieur
Le Président du Joint distribution Committee of the
American Funds for Jewish Sufferers
New York

Monsieur le Président.

Nous avons l'honneur de vous informer
que nous venons de recevoir les 32 caisses de vêtements
qui nous ont été envoyés pour être distribués aux
orphelins, aux familles nécessiteuses et à toutes les
personnes qui ont réellement souffert de la guerre.

Ces vêtements seront distribués selon la volonté
des donateurs et la liste complète des bénéficiaires
sera envoyée.

Notre Comité ne saurait assez vous remercier
pour tout votre zèle pour votre inlassable générosité
et pour les bienfaits que vous ne cessez de déployer
en faveur de la Communauté de Monastir, depuis
que celle-ci a commencé à passer par toute sorte
d'épreuves et de tribulations.

איור 3-7. מכתב ממונאסטיר.

מכתב זה מאת סולומון יצחק נחמה, מזכיר ועדת החלוקה המשותפת במונאסטיר, שמודה ליהודי מונאסטיר באמריקה על כל התרומות ששלחו למונאסטיר בסוף מלחמת העולם הראשונה. תלמוד תורה הגדול ומתנות לאביונים. כפי שצוין בכותרת המכתב, הם המשיכה לקרוא לעירם מונאסטיר למרות שבשנת 1920 שמה הרשמי של העיר כבר היה ביטולה.

סוף המלחמה בארץ חדשה

ב-14 בספטמבר 1918, חיילים סרבים, צרפתים, רוסים ואיטלקים ערכו מתקפה אחרונה ומוצלחת נגד מעצמות המרכז במקדוניה, וב-25 בספטמבר כתבה מתיוס כי ההפצה על מונאסטיר הסתיימה. "אנחנו שמחים היום להיות חופשיים מפגזים - אש וגז". צופה אחר ציין כי תושבי מונאסטיר, "שגרו במרתפים במשך שנתיים, מתגודדים עכשיו בשמחה ברחובות ומתגוררים שוב בשרידי בתיהם". המלחמה הסתיימה ב-11 בנובמבר 1918, ומפת אירופה השתנתה כתוצאה מכך באופן קיצוני. האימפריה האוסטרו-הונגרית אשר תקפה את סרביה והחלה במלחמה זו כדי להגן על עצמה מפני פוטנציאל האיום הסרבי, התפרקה. אוסטריה והונגריה הפכו מדינות נפרדות, והטריטוריות הסלאביות שלהן לשעבר, סלובניה, קרואטיה, סלובניה, ובוסניה-הרצגובינה צורפו לסרביה ומונטנגרו כדי ליצור את המדינה החדשה של הסרבים, הקרואטים והסלובנים, שהוכרזה ב-1 בדצמבר 1918. המדינה נקראה, עדיין לא באופן רשמית, בשם יוגוסלביה, ויהודי מונאסטיר נהיו אזרחים של מדינה חדשה זו.

אזרחות חדשה זו בוודאי הייתה חשובה מעט מאוד לבני מונאסטיר בשבועות הראשונים לאחר סיום המלחמה. בסוף ינואר 1919 הטי גולדמן נציגת הג'וינט ביקרה במונאסטיר כדי להכין דו"ח מפורט על הקהילה היהודית שם ולהמליץ על סיוע. מה שהיא מצאה זה אומללות, עוני ומחלות. הקהילה התוססת של 11,000 יהודים שהתקיימה מתחילת המאה ה-20, הקימה בתי כנסת חדשים, מימנה בתי ספר של אליאנס, ושלחה את ילדיה לפריז כדי להיות מורים, נעלמה. כמו שז'אק ישראל ממועצת הקהילה היהודית של מונאסטיר כתב לאליאנס ב-17 בינואר 1919, "הקהילה שלנו, שלפני המלחמה הייתה משגשגת מאוד והתקדמה יפה, נפלה עכשיו לתוך האומללות השחורה ביותר".

לאחר המלחמה היו בעיירה רק 3,200 יהודים, וגולדמן כתב כי כ-1,000 מהם היו "ברשימת הממשלה של חסרי כל הזכאים לקבל מנות חינם מהצלב האדום ומהממשלה הסרבית". בתיהם נהרסו והם חיו "צפופים יחד במרתפים לחים ובחדרים ללא חלונות או דלתות". המונאסטירלים היו לבושים גרוע ותזונתם לקויה, וגולדמן ציין ש"כמה מהמשפחות העניות, ובמיוחד האלמנות, שלמרות מאמצי הצלב האדום למנוע מהן את הרעב, נראו כל כך חולות וסובלות מתת תזונה, שחשבתני על קצבה חודשית קטנה שצריך לתת לאנשים כאלה". גולדמן אירגן שיהודי מונאסטיר יקבלו מהג'וינט תשלום תלת חודשי של 850 דולר עבור ארוחות צהרים ל-300 ילדים, תוספת שכר למורים ולמורות, ומלגה לאלמנות. סכום גדול בהרבה של \$3,350 יועבר על ידי הג'וינט למונאסטיר לא יאוחר מ-15 באפריל 1919. חלק מהכסף יועד לעזור לילדים שהפכו יתומים בזמן המלחמה. גברים יהודים רבים נהרגו כחיילים סרבים במלחמה, והותירו אחריהם 287 ילדים חסרי אב. לארבעים ושמונה ילדים לא הייתה אמא ול-55 לא היו אמא ולא אבא. מואיז הלוי הותיר אחריו שני בנים ובת, וב-30

באפריל 1919 יוסף קמחי, משה קמחי ושלמה נחמה, שהיוו יחדיו ועדת מונאסטיר של הג'וינט, דיווחו שהם רכשו עבור ילדי לוי כמה דברים חיוניים:

עזרה שהתקבלה עבור היתומים הצעירים של המנוח

מר מואיז הלוי	
140	2 חליפות לבוש לשני הבנים ב-70 דינר
88	בגדים תחתונים עבור שני ילדים
128	בגדים עבור ילדה
28	6 זוגות גרביים
40.30	אמבטיות סבון וחיטוי
120	שלוש זוגות נעלי בית מידה 40
544.30	סך הכל

רבים מהמונאסטירלים היו זקוקים לנעליים ולבגדים וכיוצא בזה. ב-6 בנובמבר 1919, ארגון "אהבת שלום דה מונאסטיר" בניו יורק, כנראה בשיתוף עם יהודים מונאסטירלים באינדיאנאפוליס וברוצ'סטר, הכינו משלוח של 32 ארגזים עם בגדים ליהודי מונאסטיר העניים. מאוחר יותר באותו חודש נשלחו הארגזים מניו יורק באונייה S.S. Hog Island לנמל היווני סלוניקי, לשם המשלוח הגיע בסוף ינואר 1920, לאחר מכן התעכב בנמל שלושה שבועות עקב שביתת עובדי הרכבת שמנעו הוצאת סחורות מהעיר. ב-19 בפברואר הגיע המשלוח סוף סוף למונאסטיר וחולק ל-382 משפחות שמנו יותר מ-1,500 בני אדם. לבקשת קהילת מונאסטיר בניו יורק, נעשתה רשימה של 382 המשפחות שקיבלו ביגוד. הרשימה הזו היא תיעוד מרתק של החיים במונאסטיר, השקפת החיים של המונאסטירלים ומחויבותם למצות הצדקה, מחויבות שהוכיחה גם קהילת מונאסטיר האמריקאית בכך שסיפקה את המשלוח הענק הזה של הבגדים. מפורטים ברשימה שמות ראשי כל משפחה, כתובת המשפחה ומספר הבית, מספר האנשים במשפחה, כולל הערות לגבי מעמדו של האדם או המשפחה, כגון מי היה רב, מורה או אלמנה, ואיזה ילדים היו יתומים.

№. סימול	זמן	סדר	שם המוסד	שם ופירושים
1	3	6	Sinagoga	Abraham Kahamim Costa
2	4	7	Mistakristia	Eliazou Menahem Ovaour
3	1	14	Antika	Donna Behar Cambi Binda
4	1	12	" "	Oro Majon " "
5	3	"	Sinagoga	Mardouay Isaac Alechandra
6	4	44	Caradpoujova	Jacob I. Cohen - Dousson.
7	3	3	Kasantchikova	Sabetay David Fando.
8	7	14	Sinagoga	Salomon Abram Sadicouri.
9	3	13	Antika	Joseph Elazar Cohen
10	4	7	Kristika	Raphael Sabetay Alboubier
11	5	5	" "	Pinhas Hagan.
12	2	"	" "	Bonéna Sabetay Hagan
13	3	"	Sinagoga	Abraham Jacob Ovaour
14	5	21	" "	Menahem Naïse Cohen.
15	5	12	Telikatchova	Sabetay Sihak.
16	4	22	Caradpoujova	Aaron Majon.
17	2	24	Kristika	Rachel Chalom Sihak.
18	7	1	Telikatchka	Mattatha Avram. " " J. gouyfanos.
19	7	11	Sinagoga	Mintche. Marins Cambi
20	1	13	Sinagoga	Humna Avram "
21	4	6	Kristika	Rouben Samuel Bando.
22	5	9	" "	Bohosa I. Calderon.
23	5	3	Telikavlia	David Behar Alechandra
24	2	15	Avramova	Aaron " " Calderon.
25	3	6	" "	Salomon Isaac Hasser
26	1	13	Davidova	Lara Chabetay " " Binda
27	3	2	Sinagoga	Aaron Jacob Cambi
28	"	15	Kristika	" Elazar Sihak
29	5	"	Davidova	Sara Behar Cambi Binda
30	6	14	Sinagoga	Isaac Elazar Kristikis
31	3	71	Caradpoujova	Avram Joseph Cohen
32	2	55	Avramova	Haïm Moché Cassante Rahem.

איור 4-7. רשימת בגדים.

בכדי להבטיח ש-32 ארגזי הבגדים שנתרמו ליהודי מונאסטיר לאחר מלחמת העולם הראשונה הגיעו אל המיועדים, ביקש ארגון New York Monastirlis את רשימת אלו שקיבלו את הבגדים. בעמוד הראשון של רשימה זו, מתאריך 23 בספטמבר, 1920, השם הרביעי מלמטה הוא של סבתא רבתא של המחבר: שרה בכור קאמי, ביב'דה (אלמנה)

הרשימה מבהירה שהעוני שלאחר המלחמה היה נרחב וכלל את כולם מהרב הראשי בכור אליהו קאסורלה ועד בכור אל לוקו (בכור המשוגע) בבית הסוהר. שאר הרבנים הרשומים הם יצחק מרקאדו צפן, רחמים יוסף ישראל, זכריה יעקב חמי, מאיר גבריאל ארוטי, יצחק יעקב פסו, ומשה יעקב פרדו. ברשימה יש 59 משפחות של אלמנות, כמו שמה של שרה בכור קמחי, ב'לדה (אלמנה), מי שהתגוררה עם ארבעת ילדיה ברחוב דוידובה 15. מעניין שילדיה של שרה קמחי לא נחשבו ליתומים. המילה העברית-ספרדית גוארפ'נוס (יתומים) הייתה שמורה כמעט תמיד לאותם ילדים שהיו להם אבא אך יתומים מאמא, כמו בשם "אליעזר מרדכי יצחק אי גוארפאנוס", יצחק התגורר ברחוב אברמובה 6 עם שלושת ילדיו. הרשימה משמשת גם כתזכורת לכך שמונאסטירלים חיו לעתים קרובות יחד במשפחות מורחבות גדולות. זה היה מסורתי עבור נשים אלמנות להצטרף למשפחות של בעליהן ולגור איתם, וזה לא היה יוצא דופן עבור הורים קשישים לגור עם ילדיהם, שנועדו להוות משקי בית גדולים. רחל אלברנס, אלמנה, גרה ברחוב סמיאובה 12 עם 13 בני משפחה. אלמנה אחרת, בואנה חיים רוסו, גרה עם 23 קרובי משפחה, שבתאי נתנאל יצחק היה אחד מ-15 בביתו, ואהרון יוסף כהן עמד בראש משפחה בת 10 נפשות. זה היה נדיר שלמישהו מהקהילה לא היה כל קרוב משפחה לחיות אתו, אבל כנראה שבכור יצחק אלבוכר היתום, שאיבד את כל משפחתו במלחמה, חי בגפו בתלמוד תורה. לבסוף, הרשימה מדברת על תחושת ההגינות והנדיבות של בני מונאסטיר, שלא הוציאו מהכלל גם את מי שחיו מחוץ לנורמת הקהילה היהודית או לא היו יהודים. הבגדים ששלחו ארגוני מונאסטיר האמריקאים חולקו גם לכמה יהודים שאולי היו משוגעים, כאלה כמו *בוכור אל לוקו* בכור המשוגע ו*מורדוכי אל לוקו* מרדכי המשוגע' ועם חמישה בולגרים שבויי מלחמה, שהיו כנראה יהודים. בגדים ניתנו גם לאדם הרשום רק בתור עלי, ללא ספק מוסלמי, שעבד כשומר ואיש תחזוקה של בית ספר תלמוד תורה.

סבל בלתי יתואר של מלחמה

בני משפחות מונאסטיר ראו בסבלם במהלך המלחמה משהו בלתי ניתן לתיאור. במכתבו מ-17 בינואר 1919 לאליאנס בפריז כתב ז'אק ישראל, "זה באמת יהיה בלתי אפשרי לתאר לך, אדוני הנשיא, את האסונות הגדולים שפקדו את הקהילה האומללה שלנו במהלך המלחמה הנוראה הזו". חוסר היכולת לתאר את הסבל והאומללות שהמלחמה הביאה, נבע כנראה מחוסר יכולת להבין אותה. המלחמה הייתה חסרת תקדים בהיקפה, בטקטיקה, ובכלי הנשק. הפצצות מהאוויר, שימוש בגז רעיל, והרג אזרחים, כל אלו היו חידושים בתעשיית המוות והמונאסטירלים חוו את כולם.